

ГЕОРГИ ДЖАГАРОВ

Ефрем Каранфилов

Пред нас е едно от ранните стихотворения на поета: „След разпита“ от първата му стихосбирка „Моите песни“. То е изработено пестеливо. Поантата разцъфтява от оскъдната на пръв поглед емоционална атмосфера. Искреността на преживяването преодолява злоупотребата с външни ефекти. Думите сякаш нямат по-друг смисъл от обикновения, а добиват силата на внушение.

Има безкрайни родни простори,
обични другари,
свидни мечти.
И малко място,
две крачки място,
на което ги
защити. . .

В годините на своята ранна младост, когато човек мечтае за любов, щастие, поетът е трябвало да води тежка нелегална борба, да прекара много от най-хубавите си дни зад железните решетки на фашистките затвори. Дълго е таил той в себе си спомена за тези дни. Чувствата и мислите, родени в тежките часове на борбата и съхранени с непосредствена свежест, след един период от цели десет години са се излели в своеобразните интересни стихове на тази първа стихосбирка.

Чувството тук е врамчено в родената от него мисъл и не може свободно да разплисква вълните на многословието. Въпреки че тези стихове са лични изповеди, най-важното в тях е обществената значимост на преживяването. Класическият образ на затворника, устремен като орел към свободата или пламенно викащ чернооката девойка и черногривия кон, тук се е превърнал в суров революционер, който методично разкъсва тежката верига. Романтичният устрем на старите поети към една широка и неопределена в своите граници свобода се превръща в непоколебима воля за защита на тази свобода. Поетът пее:

А има широки поля,
дълбоки реки,
планинско ехо,
небе
и плясък на птичи крила,
и пътища,
които водят далеко. . .

Ето я поетичната и романтична свобода, сляла се с дръзката младежка мечта. Пътищата, които водят далеко, не ви ли напомнят безпредела на Лермонтовите степи?

Но контрастът се появява неочакван и суров: каменният квадрат на килията. И борбата. Тя сякаш стопява желязната решетка, за да съедини завинаги тези два свята. Яркият стремеж към свобода е свързан с мъжественост и готовност за саможертва. Свободата вече не е индивидуално достойнство, а обществена необходимост. От това се ражда вътрешният драматизъм на стихотворението ведно с въздуха на лиризма.

Спирам се по-подробно на тази ранна творба на Джагаров, понеже тя е характерна за творческия облик на поета и за онова, което е интересно и важно в неговото творческо развитие. Защото той е поет, който се развива, но и едновременно с това запазва основния релеф на творческия си профил.

Джагаров започва жизнения си път като революционер. Известно е, че истинският революционер е онзи, който е пострадал за своите убеждения, който е пролял или е готов да пролее капки своя кръв за своите идеи. И точно тези капки ще ги направят собствени идеи. Идеите се превръщат от абстракция в лична съкровена същност. Ето тази съкровена същност Джагаров е съумял да излее в борбите на ранната си младост и в творбите на творческата си зрялост. Той е поет на героизма. Няма творба, било лирична, било драматична, в която поетът да не е пресъздавал по един или друг начин, в една или друга светлина, прояви на героизма. Това му дава възможност художествено да разкрива драматизма на човешката съдба и да решава моралните проблеми в тяхната жизнена пълнота.

Но тази героична тема като че най-цялостно прозвучава в първата му стихосбирка. Точно в нея Джагаров успява вдъхновено да превърне личната си биография в поетическа.

Кое е основното в тази героична тема: готовността за саможертва, дълбокото съзнание за личната чест, свързана с честно изпълнения обществен дълг. И още нещо: вътрешната гордост от съзнанието за изпълнения дълг, която се чувства в тези първи стихове. Ето например един образ, който много често се появява в творчеството на поета:

Другарят ми завинаги мълчи
на мокрия цимент с ръце прострени.
Той предпочел да падне по очи,
отколкото да падне на колени. . .

Този образ ще го почувствуваме и когато поетът разговаря със сина си, и когато „държи реч“ пред морето, и в репликите на прокурора от едноименната пьеса. Явно, че образът допада на поета и разкрива частица от неговата духовна характеристика. Затова той не се превръща в авторски шаблон. Поетът говори за него по различен начин, в различни моменти от своя живот с различен тембър и жест. Но винаги с гордост. Понякога тази гордост може да зазвучи изкуствено. Но никога съзнанието за нейната необходимост не напуска поета. Това е особено важно за очертаване верните контури на неговия творчески профил.

Тук се натъкваме на още нещо, важно за този поет на героизма. Въпреки че предпочита трагиката на вътрешното съпротивление пред леката ефектност на сантименталността, той най-често дири необикновеното в героизма, ярките ситуации. И посредством тези ярки ситуации предпочита да разкрива драматичната, а не лирично-сантименталната страна на героизма. Зад неговата мъжествена суровост се крие любов към патоса. В тези хубави, съдържани стихове за затворническите дни, твърде овладяният патос понякога прониква през грижливата воля на художника, за да зашуми на свобода.

Поетът умее да улавя пулсирането на всеки миг в тежката борба срещу фашизма и да го разкрива както в неговата интимна същност, така и в борческо-патетичната му изява. В сравнително нешироката амплитуда на неговите творчески преживявания се очертават нравственото безпокойство, обществената дързост и полемичната задъханост, които ще бъдат характерни и за послешното творчество на поета. Той утвърждава рязко и сурово. Не обича полусенките, нюансите, играта на светлините. Това важи както за неговите пейзажи, така и за вътрешния живот на лиричния му герой. Той е един от най-графичните наши съвременни поети. Рязката суровост у него понякога звучи изкуствено, а както ще видим нежността му, дори когато е отправена към любимата или сина, се превръща в сурова нежност.

Това се чувства в най-добрите стихотворения от „Моите песни“ като „Посвещение“, „Най-силният от нас“, „Към родината“, „Буря“ и др. Те са изработени в един трезв, лаконичен, сякаш изсечен стил, но свеж от младежка спонтанност. Дръзкият стих на места се сгъстява в сурови форми, за да премине и в декоративна простота. Пеещата звучност изчезва в един тежък ритъм. Колкото по-жарко е възлението, толкова по-строга е формата, сякаш и поетът гледа към широките простори от тясното решетъчно пространство на килията.

*

Оригиналността на твореца започва с намирането на свои сюжети, на свои проблеми и герои. Джагаров е намерил както своите проблеми, така и своите герои. Това особено проличава в неговата втора стихосбирка — „Лирика“.

Известно е, че втората стихосбирка е особено важна за поета. Тук се разкриват вече по-трайни черти в облика на твореца, както и способността му да чувства атмосферата на времето. Джагаров не свърна втори път към своята героична младост. Понякога героичните спомени стават славен затвор за творческия дух на поета. Джагаров не остана вечен пленник на спомените си. Но и не се отказва от тях. Не ги прихлупи между кориците на „Моите песни“. Напротив — той ги извика със себе си в своя нов живот, направи ги вътрешна същност в отношенията си с действителността. И това е най-трудното, което може да стори истинският творец. В звучащата килия на ранните спомени обикновено се затварят онези поети, които живеят в чужда за тях действителност или пък изострената им чувствителност непрекъснато се наранява от грубия досег с живота. Спомените се превръщат в свежи оазиси сред духовната пустиня на доброволното отшелничество. Нали от такива „оазиси“ се изцедиха някои от печалните песни на символистите. Но, от друга страна, в спомените се заключват и духовно остарелите поети, изгубили свежестта на възприятията, непосредствеността и тънкостта на своята юношеска чувствителност. Едничкото творческо убежище на такива поети им остават ранните преживявания, които се стремят да експлоатират през целия си живот.

Джагаров не постъпи така. Нищо не е по-чуждо на неговата творческа природа от отшелничеството. Той би се задушил, ако не диша с пълни гърди въздуха на времето си, ако не се къпе в тези простори, които е наблюдавал през решетките, ако не се радва с всичката си млада сила на свободата.

От затворническата килия той донесе със себе си гордата радост, която се крие в непрегънатите колене, вярата в значението на човешкия героизъм, силата на своите мускули и омразата към всичко пошло, дребнаво,

негероично. От спарения въздух на затворническата килия струи пролетният полъх на онзи хуманизъм, който освежава най-хубавите творби на поета.

Джагаров носи своята борческа младост винаги със себе си, като извор на вдъхновение и като остър поглед към действителността. И като щит срещу копията на съмнението. Ако някой ден изгуби този най-скъп товар, той ще престане да бъде поет. Неговата творческа структура е такава, че не може да диша без младост в духа си. И без вяра в бъдещето. Младостта на поета се измерва не от годините, а от онова количество бъдеще, което е способен да носи със себе си.

Когато излезе от атмосферата на първата си книга, от света на килиите и на хората, които предпочитат да падат по очи вместо на колене, Джагаров трябваше да се сблъска с големите събития около XX конгрес. Тези събития най-тежко бяха изживяни тъкмо от хората, които най-дълбоко са вярвали и най-честно са се борили.

И сега вече пред поета изпъкват с голяма сила моралните и етични проблеми. А тези проблеми стават безкрайно сложни и многообразни. Поетът разбира, че действителността не е изрисувана с графична релефност и че светлините и сенките са преплетени в безброй сложни взаимоотношения; че съществува и светът на маските, зад които умело се прикриват остатъците от миналото в съзнанието на хората и че човешката завист понякога обича да надява маската на една разтревожена принципност. Поетът ще се сблъска с бездушието, подлостта и с главния свой враг — самодоволно усмиващата се и хитра еснафщина, устремена към безполезната тъпост на дребнавото в живота.

И ето този пламенен човек ще бъде принуден да разтърси товара на един твърде дълъг ентузиазъм. За истинския ентузиаст всяко разочарование е прилично на малка смърт. Той е принуден да убие нещо в себе си, да се раздели с нещо скъпо, да стане по-трезвен, но и по-печален. И по-бдителен.

Революцио! В моите жили
ти вля чисти и радостни сили,
слух ми даде
и поглед,
и воля;
майка моя,
едно ти се моля:

както някога ти ми показва
кого трябва да любя и мразя
тъй днеска сред тия дни къси,
научи ме да виждам врага си,
научи ме спокойно и верно
да разбулвам лицето му черно...

(„Тревога“)

С революционна вяра този младеж настъпи в литературата ни. И се сблъска със съмнението. Пред него се разкриваха няколко възможности. . . най-напред той можеше да се помъчи да заобиколи това съмнение, да го забрави и да запее отново с още по-силен, макар и фалшив глас. Поетът можеше да се заключи отново в килията на сливения затвор и да продължи да пее за решетките, вързаните ръце, младежкия устрем към свободата. Поетът можеше и да замлъкне, макар в творческо будно мълчание.

Но нищо подобно не стори Джагаров. Нищо не е по-чуждо за него от образа на уморен бунтовник. Доблестта на смелото съмнение не убива младежката вяра. Никъде в поезията на Джагаров не се забелязва униние.

Той понякога, макар и много рядко, може да пролее сълзи, но това са мъжки сълзи. Напротив, вижте как тъкмо това благородно съмнение обогатява вътрешната същност на лириката му. Мъжките му ръце са разкървавени, понеже с тях поетът е удушил някои стари заблуждения. Но често до новите истини се стига с окървавени длани.

По този начин основното в творчеството на поета става борческата вяра на младините му и острият поглед към съвременността. Сега вече революционната романтика и блясъкът на идеала правят поета по-бдителен за нравствената чистота и хуманизма на съвременника. Истинската стойност на революционерите се познава след подвига. Мъртвите не стареят. Но живите често са подложени на пристъпите на духовната старост, която понякога може да се промъкне и зад усмихнатото лице на славата, успехите, властта.

Този, който се е борил и особено който е страдал за една идея, има най-голямото морално право и морално задължение, когато тази идея победи, да бди за нейната чистота. И това задължение е не само обществено, но и лично. Пред собствената съвест. Този, който е гледал през решетки свободата, е длъжен най-много да бди над нея. Та нали тъкмо в името на свободата е паднал по очи, а не на колени?

Да,
каквото и ще да се случи,
ти едно запомни от мене:
ние трябва да се научим
да не падаме на колени.

Да не падаме нито в боя,
нито в похода,
нито в покоя:
да не падаме пред подлещите
на неважни и важни служби,
пред лъжците по дълг,
пред глупците
с благородни
изгодни дружби;
да не падаме пред ония,
дето искат с ботуш да ни сгазят,
дето нощем по вълчи вият
дето денем по змийски лаят. . .

(„На приятели“)

Този, който е бил и е революционер и поет, трябва да бди за своята революционна и за своята поетическа чест. Защото и най-малкото петно тук крещи и вика. . .

Джагаров е сред онези наши поети, които призовават най-много миналото и бъдещето към настоящето. Той не е вече поет на мига, на пулсиращия миг, както беше в първата си стихосбирка. Сега настоящето за него не е само настояще, но винаги и минало, и бъдеще. Те са слети. Оттук и това сливане на интимната с гражданската лирика, този граждански патос, който изпълва и най-нежните интимни възвращения на поета с обществено звучене. В неговите сполучливи интимни стихове винаги се долавя бурното дишане на епохата.

Но, от друга страна, тъкмо в някои от най-нежните интимни стихове започва да се чува металичният глас на проповедта и да се издига страстно указващият пръст на оратора, който е излишен в една реплика например към неродения син.

Така или иначе, но Джагаров стана поет на гражданския дълг, и то в неговата морална страна. И това е основното както в двете му последни стихосбирки, така и в драматичните му творби. Поетът не разглежда моралните проблеми многостранно. Той ги чувства най-интензивно в няколко техни основни страни, свързани главно с революционната етика: гняв срещу пошлостта, еснафщината, примиренството и възторг към честната, смелата и разтревожената гражданска съвест. Емоционалното му напрежение се излива главно в два потока: гняв и възторг. И понеже поетът в хубавите си творби говори с искрено чувство, не се получава впечатление за еднообразие. Гневът му не остарява като дрипа. Той може да го запази чист и свеж. Да го подхранва със спомена и с мечтата. И възторгът му трудно повяхва. Той го е набирал дълго, за да го излее като гейзер, горещ и пламенен, вред, дето срещне смелост и готовност за себежертва. И всичко това — гневът, възторгът изпълват с борческо напрежение, придават стремителност и младост на най-хубавото в тази поезия.

Нека се спрем на интересното стихотворение „Гора“. Ние знаем колко много поети са писали за гората. Но винаги в съзнанието ни изплува загърнатата в своята приказна атмосфера на звучна мелодичност Димчова гора, дето поетът сред легендите, преданието и спомените дири спокойствие и отмора. А ето как вижда гората нашият поет:

Къде се губих толкоз дни?
Къде тревожният живот ме мятат?
Гора,
безгрижието на сърцето ми върни,
спокойствието на душата.

Да не сънувам всяка нощ
полета с буренясали пшеници,
размътени реки и вятър лош,
и паднали сред пътя птици.

Да не сънувам зли сърца,
и викове, и сгънати колени
присвити устни и навъсени лица,
и погледи студени.

На топъл мъх
от мисли и тревоги да почина,
да ме опие сладостния дъх
на здравец и малина.

Зори, зора!
Грей, младо слънце! —

Аз глава навеждам
и слушам как шуми вековната гора
като разлистена надежда. . .

Този поет, който винаги е чувствувал, че примирението и мълчанието в дълбоката си същност са подли, сега като че се стреми да намери мълчание и примирение. В творбата липсва великолепно описание на гората и ведрият дъх на тишина и свежест, който така обилно лъха от Димчовото стихотворение. Тук гората е само един символ. Описанията на природата са бледи, зашриховани. Поетът не рисува, няма никакъв колорит. Дори графическата яснота е избледняла. Но стихотворението се превръща в поезия, щом като поетът започва да говори за своето безпокойство, за моралните проблеми, които го вълнуват. И веднага образите стават ясни, изпълнени със задушевна поривност. Колко тревожен е например образът на падналите сред пътя птици. И колко хубаво е казано: „да не сънувам зли

сърца! — Сърцата не се сънуват, но те се чувствуват като тревога и тази тревога е важна за поета. В нейната атмосфера трябва да се появи отново познатият образ за прегънатите колене. Поетът съзнателно и полемично е подирил Димчовата гора, за да изпълни и нея с атмосферата на безпокойство и тревога, но и да подири не „на миналото повестта“, а „разлистената надежда“.

По-нататък, както е известно, Джагаров създаде продължение на това стихотворение, наречено „Отговор“. Това е твърде дълга и разлята творба, но в нея са казани характерни за поета неща. Той говори за вярата си, без която не може да съществува, за комунистическия хуманизъм — сърцевина на лириката му, за неизменния жизнен оптимизъм. Аз няма да се спирам на строфите, където поетът декларира всичко това, но искам да обърна внимание на най-хубавата строфа в творбата:

Аз душата си в слаби ръце не съм никога носил.
Не са били за мене годините прашни тъмници,
нито дните ми — хладен таван от въпроси,
нито мислите — бедни простреляни птици. . .

Вижте колко горда лична характеристика, която би ни подразнила със своята самоувереност, ако не беше родена от съмнението и вътрешната борба. Тъмниците, срещу които от ранна младост воюва поетът, сега не са вече влажни, а прашни. Думата е намерена точно, защото се отнася за тъмниците на годините. Няма нищо по-страшно за един поет от изпрашена душа. Нека си припомним за цветята край големите пътища — покрити с дебел слой прах. Как всичко у тях е убито, смачкано, безцветно. Джагаров не може да понася праха и затова толкова често пише за дъжд.

Другият характерен образ тук е „таванът от въпроси“. Постоянната и неизменна борба между съмнението и вярата винаги е завършвала с победа на вярата. Действително, когато се изтрива ръжда и на желязото остават рани. Но тъкмо от тези рани разцъфтяват песни за вярата. Тук наново се явява познатият образ на птиците. Колко много птици има в поезията на Джагаров! И те са разделени на две групи — простреляни и свободно размахващи криле. От пляска на крилете струи жизнения оптимизъм.

И ние заедно с поета чувстваваме отговорност пред бъдещето. Това е един от изворите на романтика в нашата мирна битка за бъдеще.

*

Както виждаме, основната амплитуда в чувствителността на поета не е широка, въпреки широкия кръг от проблеми на живота, които го вълнуват. Ние се срещаме с няколко вида чувства — емоционалните центрове на тази младежки свежа поезия. Сред тях особено характерни са патосът и възторгът. Джагаров е възторжен човек. Той притежава дара на възхищението. Неговият патос извира от цялата му кипяща жизненост, от вътрешния оптимизъм, от способността му да чувства съвременния живот. Много от най-хубавите постижения на поета са родени сред този патос, който е толкова своеобразен в съвременната ни лирика. Гласът на поета е висок, ясен, металичен. Наричат Джагаров поет-публицист. Това не е съвсем вярно. По-скоро той е поет-трибун. А колко малко такива поети има в съвременната ни поезия и колко се нуждае от такива поети съвременният ни живот!

Съмнението, разочарованието, които го раздираха с такава сила, не можаха да приглушат възторжените тонове — истинския тембър на него-

вия глас. У него страданието не добива замайващи дълбини, не се явява в една сложна нюансировка. Най-печалното стихотворение на Джагаров е „Елегия“. Ето го:

Хора, ех...
Огорчиха ме тежко.
Сякаш вбиха в сърцето ми трън.
Нараниха ме тежко.
За какво?
Просто тъй — по човешки...
Замълчах.
И излязох навън.

А навън
едно слънце огряло,
едно синьо небе засиняло,
едни чудни цветенца наболи,
по рътлини и припечи голи —
светът станал тъй хубав и чист,
че извадих тетрадка
и молив.
и заплаках
над белия лист...

Вижте колко прилича по общата си структура това стихотворение на „Гора“. И тук не се казва каква точно е обидата, в какво се състои тя. И тук поетът не е проникнал в тъканта на страданието, нито желае да разкрие поетичната атмосфера на неговите нюанси. И тук поетът дири успокоение сред природата, сред нейната чистота. И изведнъж — тези сълзи. Но в тях е цялото въздействие на творбата. Защото те са скъпи. Джагаров не е съзлив поет. Той е заплакал само в две свои стихотворения. Сълзата на мъжа вълнува. Сълзата на юнака вълнува още повече. Скръбта на силните е в състояние да ни трогне именно защото, че се е родила от силата. Това поетът го е почувствувал. И затова е така пестелив. Цялата творба е сякаш зашрихована. Тук тежи само сълзата. И бялата празна хартия под нея.

Бих желал да се спра на още един от ярките емоционални възли, около които е изплетена поезията на Джагаров. Това е гневът. Между патоса и гнева протича най-високото напрежение в Джагаровото поетично творчество, дето поетът сякаш непрекъснато се стреми да изстудява огъня на лиризма във водите на трагиката.

Това е силен, мъжки гняв. Той искри направо от сърцето, а не се цеди от жлъчката. Когато поетът се разгневи, извишава глас и тогава се чува звън на мечове, а не съскане на змийски езичета. Има литератори, които се гордеят със своята злоба, — но злобата никога не може да роди голяма литература, дори когато капе от перото на един Сен Бюв.

Гневът на поета се излива с упование и възторг. Той е искрен и винаги свеж и като че най-добре изразява динамичната му природа. Гневът придава един акцент, който без да деформира гласа, го прави изведнъж необикновен, диференциран, дързък. Ето го гневът в едно от най-изповедните стихотворения на поета — „Признание“ от „Минути на мълчание“:

Творци на вицове и сплетни,
шумяхте вие до зори,
присмивахте се над Вапцаров,
и с Ботев спорехте дори.
Един за друг крещяхте „браво“
Лютеше от тютюнев дим.
Вбесях ви, но ме търпяхте,
защото бях необходим.

Ръцете ми лежаха тежки
като прекършени крила,
но аз с очите си ви плаших,
смразявах ви с усмивка зла.

Това е твърде джагаровско стихотворение и за съжаление напоследък често трябваше да го повтаря. Тук гневът не се излива така непосредствено, примесен е и с други чувства. Но той е емоционалният пламък на творбата. Никой в съвременната ни поезия не е жигосал по-ядно и по-сполучливо „презряната тълпа“, стояща около клубната маса и „творяща“ вицове и сплетни. Конкретно, с изповедна искреност поетът е показал вътрешния сблъсък, който съществува в латентно или нелатентно състояние между онези, за които изкуството е съдба и онези, за които изкуството е средство за забавление или ефектно украшение; между искреността, бликнала от силата на народния човек и балсамираната безчувственост на сноба.

Поетът се чувства чужд на тази спарена атмосфера, където се цеди злоба под маската на вицово остроумие и се раждат хилавите „творби“ на кича. Трудно той ще замени волния въздух на просторите с тази спарена атмосфера. И все пак от нея разцъфтяват хубавите образи на гнева: „ръцете ми тежаха тежки/ като прекършени крила“. И ръцете, и крилата се мяркат често в поезията на Джагаров. Но в този образ той ги съединява, за да напомни за предишната волност и за предишната сила, които сега са изгубени, крилата са прекършени, а ръцете са станали тежки. Колко много подтекст е събран в този на пръв поглед обикновен образ. След малко ще се открие и другият образ — гневният възел на челото, който е красив, но от него не се ражда гневна филипика, а само мъка. Отново, както в толкова други стихотворения поетът бяга сред природата и отново за втори и последен път прокапват сълзи. Но те са от огорчение и срам.

В това стихотворение е заключена частица от вътрешната драма на този поет и на някои други творци като него. Тежка е борбата между истински творческото начало, родено от народа, просторите, борческата младост и мамещото очарование на „долче вита“. Между тях трудно се постига компромис. Най-радостното е, че гневът живее в поета и от него се раждат такива хубави песни като „Призание“.

Аз няма да се спирам на всички стихове, в които се излива гневът. Някъде той е многословен като водопад, а другаде, както подобава на светкавицата „проблясва и тресва“. И това са истинските сполуки. Творецът е пиан от гняв, но ръката е останала спокойна.

Като говорим за емоционалната амплитуда в творчеството на Джагаров, би трябвало да се спрем и на стиховете за нежността, събрани в циклите „За да се роди човекът“, „Часове за обич“ от „Лирика“ и „Малко е да обичаш“ от „В минути на мълчание“.

Известно е, че колкото по-героичен е един човешки характер, толкова по-близък е той до нежността. Най-нежните стихове в човешката поезия са промълвени от най-големите юнаци. Достатъчно е да си припомним за прощаването на Хектор с Андромаха. Или за нашия Ботев.

Джагаров е създал интимни стихове, в които се обръща към своята любима и най-вече към своя син. Някои от тези стихотворения са многословни. В други се прокрадва Ботевият образ: най-много обичам теб след България. В трети съвсем ненужно и чуждо затрещява гласът на оратора. Но тук има нежни, красиви стихове, които още един път разкриват дълбоката връзка между искрения патос и нежността. Нежността на лирическия слабохарактерник е постоянно негово състояние и затова не набира

сили, за да се излее чиста и светла. Но нежността на война извира от дълбоки източници. Тя прилича на онези балкански ручей, които изскачат изпод тежки канари. Джагаров умее да бъде нежен. Ето доказателство:

Ще си отидеш ти от мен,
но ще остане
да пее листналия клен
над младостта ни.

Но ще остане този дъх
на росни пъпки,
следата в сребърния мъх
от твоите стъпки.

Но ще останат слени тук
сред тишината
два погледа един във друг
душа в душата.

В дола пенливата река
все тъй ще плиска
и ти за мене все така
ще бъдеш близка.

Къде те мами този ден —
иди да видиш!
Ще си отидеш ти от мен.
Ще си отидеш. . .

И всичко това е изпято под чудното мото — словата на Хименес: „И ще останат птиците да пеят!“ Да, останали са птиците да пеят. Тази раздяла е родила една искрена, нежна любовна песен, която е достойна за твореца на „След разпит“.

Често поетът говори с любимата или сина си като общественик, като гражданин, като борец. Понякога се явяват хубави творби, дето нежността се преплита със суровостта и дето бащината грижовност се засенчва от чувството за дълг. Другаде много човешки синът разбужда собствените спомени на поета, изпълнени с лирична топлина. Такива строфи има например в „Ела, роди се“. В „Елегия“ едно от най-хубавите стихотворения от цикъла „За да се роди човекът“ поетът е подирил стария мотив в поезията — сладостната тъга от раздялата с любимата и сина, където в тяхната мъка по поета той примесва и своята собствена мъка към себе си. Така е създадена една много емоционална и интересна строфа — втората част на творбата:

Ще бъда аз корен,
заровен дълбоко в земята,
мъзга под кората на стволите крепки,
ще бъда светулка
през хладния мрак на гората
и топла роса
върху вашите клепки. . .

Най-често обаче суровият глас на гражданина заглушава шепота на бащата и тогава се получава гражданско стихотворение, каквото е например „На тебе, сине“, или пък изкуствено патетично стихотворение, където патетичният вик на оратора удавя в словесния си поток шепота на нежно обичания човек, като например „Разговор с моя син в неговата първа годишнина“.

В една гама от вълнения, не винаги полюсно очертани, се излива поезията на Джагаров. И въпреки съмненията, сълзите, тежките морални

сътресения, това е радостна, оптимистична поезия. И на „Гора“, и на „Елегия“ винаги се явява един отговор, изпълнен с вяра в човека и с нравствен хуманизъм. Облаците и дъждът често се изливат, за да измият черните петна на разочарованието и праха на бездушието. Гръмотевците, които разтърсват просторите, са весели гръмове на обновлението, те озонират атмосферата и я изпълват с пролетна свежест.

Ето такова е това творчество, в чийто център стоят морално чистите хора. Тях поетът дарява с най-нежните тонове, каквито е способна да издава неговата мъжествена лира, където липсват тъкмо тънките струни. И обратно, гневът му (иронията и хуморът тук рядко се срещат и когато се появят, гневът ги удавя, както е станало например със стихотворението „Иронично“) е отправен срещу превъплъщенията на догматизма, за който дори самата поезия изглежда идеализъм, срещу превъплъщенията на страха и компромиса, зад които се усеща дъхът или на слабост, или на хитрост. Джагаров е поет, който не обича да се движи по диагонала, за да има свобода за лавиране. Този поет предпочита правите линии и ясните цели. Той е чужд на неяснотата в широкия смисъл на думата, не понася условността дори творчески и предпочита да чупи, отколкото да огъва. Такъв е и стихът му, такъв е и характерът му.

Не изсушена принципиалност, а една разтревожена честност е създала стихове като „Есенен оптимизъм“, „Облаци“, „Реплика през масата“ и др. Ако има някъде заблуждения в непосредствеността на творческите пориви, то тези заблуждения се облагородяват от добросъвестността. Поетът се стреми да живее с пълната сила на душата си и винаги предпочита треската на завоеванието пред спокойствието на притежанието. И това като че е най-хубавото у Джагаров.

♦

В своята статия за Джагаров литературният критик Здравко Петров разпъна неговото творчество между патоса и позата. И с основание. Но аз мисля, че за Джагаров по този начин би могло да се продължи по-нататък: между трибуна и оратора, между лаконичността и многословието, между чувството и мисълта, между традицията и новаторството и т. н.

Нека се спрем най-напред на традицията и новаторството в неговата поезия. Джагаров винаги се е стремил да бъде в духа на истинските демократични и революционни традиции на нашата литература. И да не забравя, че е от бунтовния Сливен. И никога да не заглъхва в творчеството му мотивът „Стани, стани, юнак балкански!“

Поетът не се плаши от възрожденската струя в поезията си, която в хубавите му стихотворения се слива с романтиката на пролетарските революционни борби. Вижте колко често пише той на една наглед „остаряла“ тема като родината. А по този начин създаде своите хубави творби „Родина“ и „България“. Последното стихотворение е изобщо сред най-хубавите поетични произведения за нашата родина. Тук смелите, оригинални и нови образи интересно контрастират с класическата форма. Със синтетична сила поетът е съумял да каже стари истини с нова красота и с ново емоционално звучение:

Земя като една човешка длан. . .
Но счупи се във тази длан сурова
стакана с византийската отрова
и кървавия турски ятаган. . .

Това стихотворение е модерно и същевременно дълбоко българско, с някаква старинна, солидна и здрава красота.

Джагаров съзнателно построява някои свои стихове така, както са построявали в миналото своите творби на същата тематика големи наши поети. Затова се изисква смелост. И когато поетът успява, получава се интересен контраст. Така е композирано например стихотворението „На приятеля ми“, което по форма напомня Ботевото „По чувства сме братя ний с тебе“. Така е композирано стихотворението „На тебе, сине“, което напомня известното стихотворение на Стамен Панчев „Сине мой“, така е композирано „Гора“, което напомня Димчо Дебеляновата „Гора“ и др.

Съзнанието за своята българска същност и затова, че принадлежи към революционндемократичната линия в нашата поезия кара Джагаров да схваща творчеството си като дълг и да бъде възкастен към него. Той никога досега не се поддаде на различните модернистични влияния и в своите стихове не отбеляза онези лъкатушения, които са неизбежни при следване промените на модата. Той никога досега не е излизал от нашата родна българска атмосфера.

Но понякога съзнателният стремеж за благородна традиционност не се откроява в тъканта на творбата, а остава в нейните външни контури и дори във външните форми в живота на поета. В статиите и изказванията си Джагаров например винаги е обичал Македония, така както са я обичали Вазов и Смирненски, Яворов и Вапцаров. Той познава основно и дълбоко македонския въпрос, но все още Македония не е оживяла в лирата на поета, въпреки че нейният образ се мярка в неговите пиеси.

Джагаров смело третира в своите творби някои от така наречените вечни проблеми на духа и не се плаши от тяхната остарялост, като например проблемите за любовта, смъртта, свободата, героизма. Точно тях той съумява да изпълни с конкретно историческо съдържание, да ги види по нов начин, в нова светлина, да ни накара да почувствуваме онова безпокойствие и тревога, които са свързани с една творческа новота.

Ето така, без да напуска родната земя, Джагаров е един от най-съвременните наши поети. Той има сетива за съвременната атмосфера. И същевременно знае да прави модерен стих, без да изпада във формалистичните търсения. Той премина през школата на съветската поезия, обикна стиховете на Маяковски, но заедно с това особено близък му стана разговорният интимен тон, който е така присъщ на нашия Вапцаров.

Джагаров употребява и свободния стих, и стиха на стълбца, и класическите четиристишия според вътрешната структура на произведението, но никога не може да приеме „свръхмодерните атрибути“ на западната буржоазна поезия като антилириката, антиемоционалността, антигероиката и пр. Той не се плаши да се движи по познати пътища, понеже е уверен, че ще съумее да открие нови хоризонти, нови звуци, както и нови съотношения на образите.

По такъв начин този поет успешно минава между Сцила и Харидба на традицията и новаторството, като в най-добрите си творби убедително разкрива тяхното диалектическо единство. Колко модерно стихотворение е например „Пред пролет“, колко съвременно, свързано с конкретни исторически събития и колко познато в общия замисъл на символа? Джагаров никак не може да понася неяснотата. Нали той пръв у нас употреби в една своя статия крилатата фраза, че колкото е по-ясно до точката, толкова по-ясно ще бъде след точката.

Но нека видим как преминава неговата муза между Сцила и Харидба на патоса, позата и свързаните с тях многословие или декоративна простота. Казахме вече, че Джагаров е поет на патоса. И това е една от характерните неговии особености. Но в поезията му несъмнено има и поза. Отгде произлиза тя?

В такива случаи трябва да говорим за самочувствието на този поет. Обвинявали са го често за това. Има ли у него повече, отколкото е нужно и какво е влиянието на самочувствието върху творчеството му? У Джагаров има изразено самочувствие. То се забелязва както в стиховете му, така и в живота му. Несъмнено той има основание да бъде изпълнен с известно самочувствие — нали твърде рано го посети успехът на първата му книга и обаянието на борческата младост. Рано успялата младост подхранва гордостта. Но и разочарованието. Той е явно амбициозен човек, а амбициозните често са чужди на скромността.

Ето го прекаленото самочувствие в поезията на Джагаров. То се изразява във вкус към ефектната дума, към превъзходната степен на прилагателните, към фразьорството. В такива случаи като в пещери с изненадваща акустика шепотът прозвучава със силата на реч, а въздишката прехтява като изстрел. Съкровената стеснителност на искрената изповед се удавя в поток от многословия:

Аз дойдох, за да расна
с планината висока,
да рева с доловете,
да блъбукам с потока;
аз дойдох, за да шушна
със папратта и тревата,
да тъмнея с мъглите
и да светя с росата.

Аз дойдох, за да поря
с бяла мачта простора
на морета далечни,
да достигам орлите,
върховете, звездите
и загадките вечни. . .

Зад псевдогероичната драпировка тук ясно се чувства намерението на поета да удивлява. Всеки стих е декларация и тези декларации могат да продължават до безконечност. Риториката ражда не само многословие, но и общи изрази. Вижте колко много общи изрази има в това стихотворение. Например: „да умираш и пак да се раждаш“. Или: „Да видиш разпукнати черни скали и кръстосани черни светкавици“. Тези черни светкавици сякаш са дошли направо от реквизита на символистите.

Казахме, че още при ранните стихове на поета се забелязва стремеж за дирене необикновеното в героизма, неговата патетика. Ако там това беше добродетел, сега в стихове като „Арестуване“, „Размисъл“, „Балада за морето“ и др. се превръща в творческа слабост. Хиперболизацията, която в стихове като „Най-силният от нас“, „Към родината“ или в пиесата „Прокурорът“ води към съгъстена емоционалност и рязка релефност на образите, в творби като „Балада за морето“ води към намаляване вътрешната сложност и описателност. Явно, че там, където чувството не е дълбоко изживяно, поетът извишава глас, ораторът застава не само пред трибуна, но и пред бащата.

Тъкмо когато поетът говори със своя син или със своята любима понякога добиваме впечатление, че той ни натрапва своето изповедно доверие, че напуска уютната стая и се изправя на катедрата.

Казахме, че едно от най-хубавите качества на поета е способността му да насища интимните си изживявания с обществено звучене. Неговата гора умее да пее хайдушка песен. Но понякога поетът и тук прекалява. Той изпълва дори листопада с обществено звучене и с това убива интимната му прелест.

В „Ден“ авторът е зафиксирал своите преживявания, но не ги е превърнал в изкуство. Спомените за детството изглеждат декоративни, разкрасени и показно свързани със съвременността. И както винаги става в такива случаи многословието зашумява:

Но мръкне ли се,
върна ли се в къщи,
отворя ли широкия прозорец
на горния етаж —
при мене влизат
далечните звезди на мойто детство,
и планината в тъмното шуми,
и жълти светлини като светулки
от мините се спускат,
и навред
една неземна тишина расте,
расте над изворите, над горите,
над пътищата,
стига до града,
застила всичко:
покриви,
балкони,
изпълва мойта стая и ме взема
в прохладния си скут.
И как е сладко
след дневната умора да полегнеш. . .

Явно е, че така може безконечно да се продължава. Къде е тук героичната простота на стиховете от цикъла „Сърце зад решетката“? Обърнете внимание колко много стихове на поета са във формата на реплики и разговор. Той обича играта на въпроси и отговори. Но и тук понякога се губи интимно разговорният тон, промъква се не само изкуствената патетика, но постепенно монологът измества диалога. Така е станало например в стихотворението „Балада за морето“, където диалогът напразно се опитва да избегне вълните на монолога, които като вълните на морето постоянно го заливат.

Дори когато поетът говори на морално-етични теми, понякога „прокурорът“ изблъсква другаря и задушевият шепот бива заменен с обвинителна реч. Поетът е назвал третата си стихосбирка „В минути на мълчание“, но слабостите в нея като че се дължат тъкмо на липса на мълчание.

Повишеният глас, роден от желанието на поета да бъде винаги смел, рязък, героичен убива и дълбините на символите, с които обича да си служи той. Символното значение и на дъжда, и на облаците, и на светкавиците у него почти винаги е едно и също. Това е особено характерно за неизживяни стихове като „Арестуване“, „Стихотворение за един бивш полицейски участък, сега превърнат в детски дом“ и др. От всичко това е ясно, че позата съществува в творчеството на Джагаров — причина е за някои негови творчески слабости.

И все пак, аз мисля, че обвиненията към този поет в суета и позърство са прекалени. Джагаров по начало е горд човек. Той е амбициозен — и което е най-хубавото — творчески амбициозен. Малцина поети с такова дълбоко съзнание и с такава страстна добросъвестност работят над своите творби. Въпреки многословието в някои от стихотворенията на Джагаров, той е сред поетите, които благодарение тъкмо на упоритостта и продължителността на работата, понякога загасват пламъка на творческото вдъхновение. И тогава се появява или сухост, или декоративна простота, която в същността си е в диалектическа връзка с многословието. Крайната пестеливост на израза винаги изисква голям лиричен заряд. Такива изкуствено опростени стихове са например „Края на есента“, „Посвещение“ и др.

Джагаров никога не импровизира. Той упорито и дълго работи над своите творби. И познава мъките на словото. За да дойде до лекотата на най-хубавите си стихове, той е изживял нелеки творчески усилия. На това суетните литератори не са способни.

Слабостите на някои от интимните стихотворения на Джагаров се дължат не толкова на поза, колкото на това, че той изменя на своята борческо патетична поетическа структура. Да прочетем например стихотворението „Нощ“. То е интересно като замисъл, но тревогата на бащата от неспокойния сън на сина не е достатъчна, за да се почувствува интимна нежност. Стихотворението не може да прозвучи като нежна, но разтревожена люлчина песен.

Въпросът за самочувствието и позата у Джагаров е по-сложен, както по-сложна е и самата творческа личност на поета. Този страх например от импровизации, това бягство от модните увлечения и от злободневността не показва ли, че имаме пред себе си амбициозен човек, но не щеславен. Позата на подчертано самочувствие звучи често неискрено у него и това ни кара да се съмняваме дори в истинността на самочувствието при Джагаров. Истинското фарфаронство е последното убежище на неуспяващите суетници. При тези, които успяват, самочувствието е свързано с творческата амбиция. Оттам и повишеното чувство за отговорност. Не е игрословица известната френска фраза, че в литературата най-големият залог за успеха е успехът. И обратно — понякога най-голямото самочувствие се прикрива тъкмо с одеждите на стеснителност.

Тъй че самочувствието на Джагаров в едни случаи може да довежда до ораторската поза и гръмливата реч, а в други случаи до прецизната, но упорита работа над стиха, до прекарване нощите над римите и дори до известна творческа плахост и несигурност.

Ето така между пенливия поток на многословието и ефектите на изкуствената простота са създадени най-хубавите творби на поета. В тях се чувствува онзи траен огън на вдъхновението, който обгаря перото. И тогава думите, които излизат изпод това перо, безразлично дали то е паче, желязно или златно, са винаги златни. Само дълбоката затаеност на страстната сдържаност може да създаде стихове като „След разпита“, „България“ и други.

*

Има много грация в мярката и това отлично го съзнава този умен поет на героизма. Но тъкмо необикновеното в героизма изисква необикновени сили на твореца, за да преодолее инерцията на собственото си красноречие. Затова се изисква и творческа смелост. Да режеш късове от любимата

творба понякога е не по-малко мъчително, отколкото да защитиш свободата на четвъртития квадрат в килията. За да победиш в творбата, както и в борбата, трябва да умееш да се жертвуваш. Амбициозните трудно се жертват. Но има и амбицията на твореца.

Джагаров е склонен да се увлича, както всички патетично устроени личности. Но неговите увлечения винаги са били честни. Той не е дирил утъпканите пътища както в живота, така и в творчеството си. Този, който върви по канари и островърхи зъбери, може да нарани краката си, но няма да ги изкаля. Това отлично чувства поетът. В неговата патетична личност има нещо, което смуцава еснафа — завистта и омразата ще го преследват. Но от това поетът няма да измени на своята творческа съдба.

Въпреки противоречивостта в това вече значително творчество, фигурата на Джагаров се откроява с графическа яснота в нашата съвременна лирика.

Старопланинските харамии и чобани са казвали, че за да засвирят сливенските гайди са нужни юнашки гърди и златни пръсти.

Джагаров притежава юнашки гърди. А колкото за златните пръсти — необходимо е да не забравя и старата мъдрост на любимите му дебърски майстори: за да добие постройката трайност, трябва да вградиш себе си в нея. Което ще рече: да забравиш себе си заради творбата.